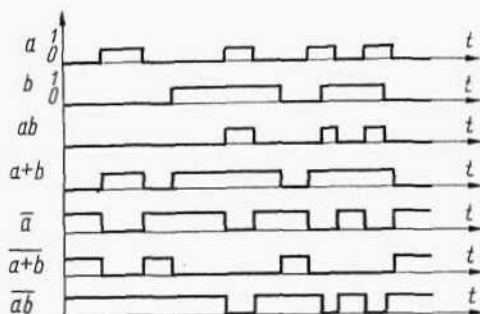

wane, a w ostatniej kolumnie symbole graficzne zalecane przez polską normę branżową¹⁾.

Działanie bardziej złożonych układów przełączających dogodnie jest opisywać wykresem czasowym obrazującym przebieg sygnałów wejściowych i wyjściowych w czasie. Wprowadźcie odpowiednie przebiegi

Rys. 2-14. Wykresy czasowe najczęściej używanych funktorów

dla rozpatrywanych wyżej elementów I, LUB, NIE, NOR, NAND są oczywiste, ale dla utrwalenia w pamięci przedstawiono je jeszcze na rys. 2-14.

2.3.2. ELEMENTY PAMIĘCIOWE I IMPULSOWE

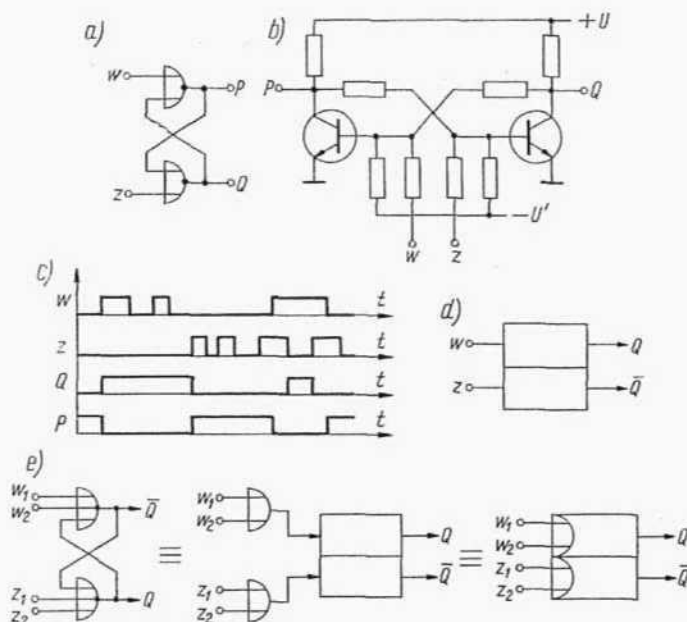
Pamięć w układach bezstykowych realizuje się na tych samych zasadach co w układach stykowych (p. 2.2), na podstawie tych samych funkcji logicznych. Wprowadzając bardziej dogodne oznaczenia, można działanie pamięci z priorytetem wyłączania zapisać w postaci wzoru

$$Q' = (w + Q)\bar{z}$$

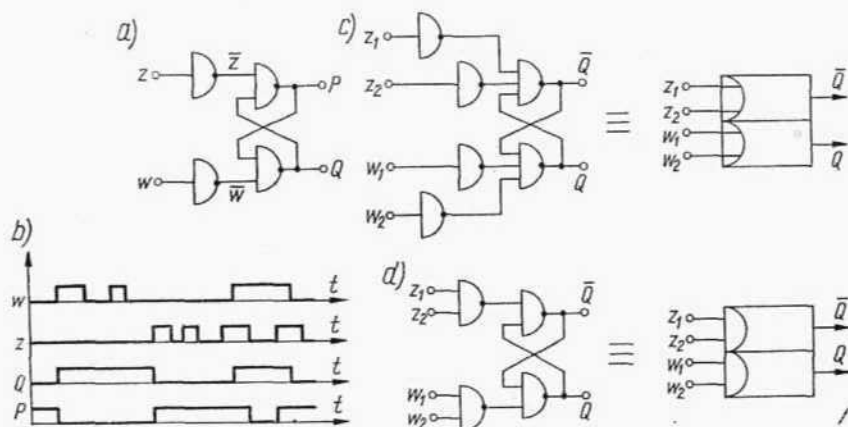
przy czym: Q — sygnał wyjściowy elementu pamięci, Q' — ten sam sygnał nieco opóźniony²⁾ — jako że skutek zawsze jest opóźniony względem przyczyny; w — wejściowy sygnał wpisujący (jedynkę do pamięci);

¹⁾ Norma branżowa — Automatyczne przetwarzanie informacji — Binarne elementy cyfrowe, symbole graficzne $\frac{\text{BN-71}}{3100-01}$

²⁾ Wyjaśnienia roli opóźnienia — w p. 3.2.

Rys. 2-15. Podstawowy element pamięciowy: a) łączenie dwóch NOR'ów; b) schemat; c) wykres czasowy; d) symbol graficzny; e) układ wielowejsściowy i uproszczone oznaczenie

Rys. 2-16. Element pamięci wykonany z NAND'ów: a) sposób łączenia NAND'ów; b) wykres czasowy; c,d) układy wielowejsściowe

z — sygnał zerujący pamięć¹⁾. Najprostszą techniczną realizacją tej zależności jest układ z rys. 2-15a, o schemacie z rys. 2-15b. Oczywiście można tu zastosować dowolne dwa elementy NOR. Z wykresu czasowego tego układu (rys. 2-15c) wynika, że jeśli w oraz z nie mają równocześnie wartości 1 (tzn. jeśli $w \cdot z = 0$), to $P = \bar{Q}$. Ta cecha układu jest bardzo przydatna i często wykorzystywana. Rozważany układ jest nazywany *przerzutnikiem wz, trygerem, multivibratorem bistabilnym* i bywa oznaczany symbolem z rys. 2-15d. Dla uniknięcia niejednoznaczności dogodnie będzie przyjąć, że symbol ten w zasadzie dotyczy przypadku, gdy $w \cdot z = 0$.

Stosowane powszechnie elementy NOR mają zazwyczaj więcej niż dwa wejścia, co można wykorzystać przy budowaniu przerzutników. Równoważny układ i symboliczne oznaczenie pokazano na rys. 2-15e.

Działanie pamięci z priorytetem załączania opisuje równanie

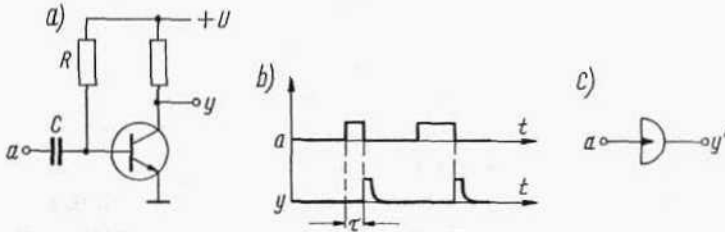
$$Q' = w + Q\bar{z}$$

Najczęściej stosowaną realizację tej zależności przedstawiono na rys. 2-16a. Z wykresu czasowego (rys. 2-16b) wynika, że gdy $w \cdot z = 0$, układ ten jest całkowicie równoważny poprzedniemu. Zasady wykorzystania wielowejsciowych elementów NAND, tworzących układ, przedstawiono na rys. 2-16c,d. Często układ przełączający, poprzedzający przerzutniki, przystosowuje się do generacji sygnałów $\bar{w}$ oraz $\bar{z}$ zamiast w oraz z , a wówczas negatory wejściowe nie występują (w jawnej formie).

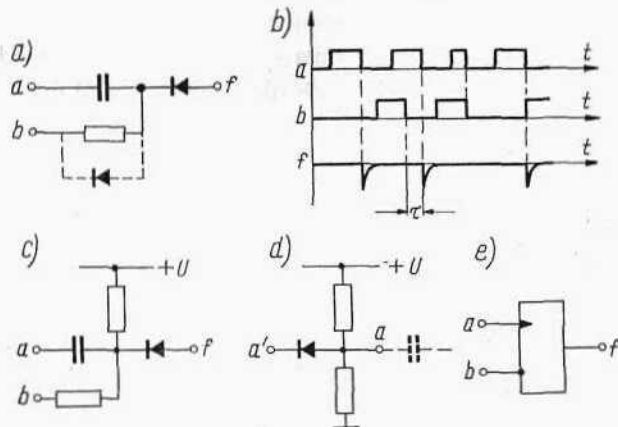
W opisanych wyżej przerzutnikach sygnały wejściowe miały wpływ na stan przerzutnika w chwili pojawienia się (tzn. osiągnięcia wartości 1) i przez cały czas trwania. Ten rodzaj sterowania przerzutnika jest nazywany *potencjalowym*. W układach występuje jednak często potrzeba zapamiętywania nie tylko wartości jakiegoś sygnału, lecz także faktu, że uległ on zmianie, przy czym jego stan w następnych chwilach nie powinien oddziaływać na przerzutnik. Powstaje więc problem uzyskania sygnału pomocniczego, informującego o zmianie właściwego sygnału wejściowego. Ze względu na możliwość częstych zmian tego właściwego sygnału i czas oddziaływania na przerzutnik, sygnał pomocniczy powinien być krótkim impulsem. Prosty układ realizujący przedstawione wymaga-

¹⁾ Oznaczenia w, z, j, k, S, R, Q itp. są zazwyczaj używane zarówno dla oznaczenia sygnałów jak i odpowiednich wejść i wyjść przerzutników.

nia pokazano na rys. 2-17a. W czasie gdy $a = 1$, ładuje się kondensator, a dzięki odpowiedniej wartości rezystancji R — tranzystor jest w stanie przewodzenia (niekiedy — nasycenia). Gwałtowne uziemienie jednej okładziny kondensatora, w chwili gdy sygnał a zmienia wartość na 0, sprawia, że baza tranzystora uzyskuje blokujące napięcie ujemne. Na

Rys. 2-17. Układ impulsowy z elementem czynnym: a) schemat; b) wykres czasowy; c) symbol

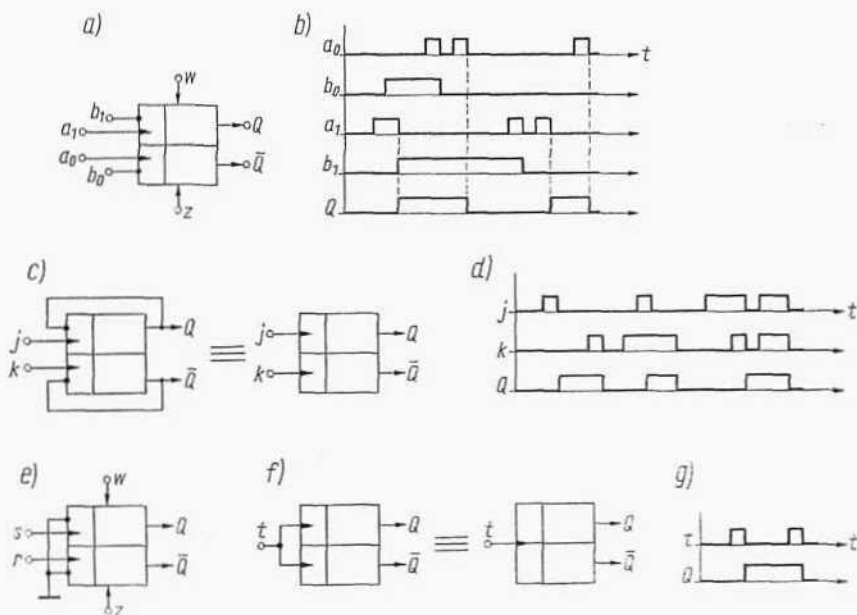
Rys. 2-18. Układ impulsowy z elementami biernymi: a) schemat; b) wykres czasowy; c) schemat zmodyfikowany; d) przystawka wejściowa; e) symbol

wyjściu pojawia się sygnał $y = 1$ i trwa aż do rozładowania się kondensatora w obwodzie RC (rys. 2-17b). Z zasady działania wynika że czas, gdy $a = 1$ (ładowania), nie może być zbyt krótki, istnieje zatem jakaś minimalna jego wartość τ . Tak zbudowany układ impulsowy (generator

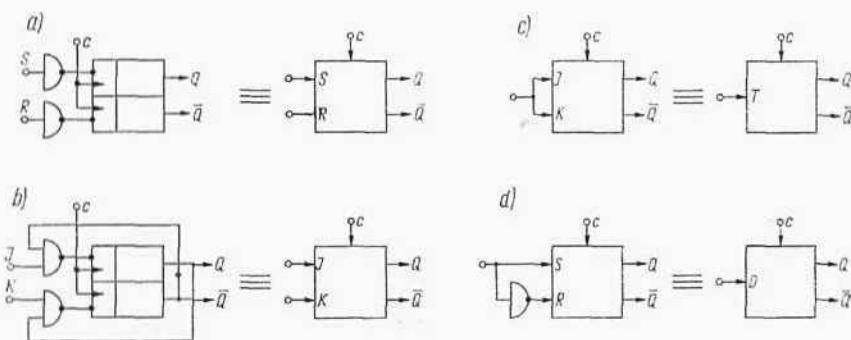
impulsu) generuje sygnał o standardowych parametrach, który może podlegać przetwarzaniu w dalszych układach logicznych. Jeśli jednak jest to sygnał krótki, takie przetwarzanie może spowodować jego zlikwidowanie i dlatego bezpieczniej jest sygnały impulsowe wprowadzać bezpośrednio do przerzutnika. Skoro element impulsowy ma współpracować bezpośrednio z przerzutnikiem, może być zrealizowany prościej, bez użycia tranzystora. Typowy przykład takiej realizacji przedstawiono na rys. 2-18a. Polaryzację rezystora wykorzystuje się tu do dodatkowego bramkowania sygnału. Gdy $b = 0$ i $a = 1$, kondensator ładuje się, więc gdy sygnał a zmieni wartość na 0, całe napięcie ujemne z kondensatora pojawia się na wyjściu. W rozważanych tu układach z tranzystorami *n-p-n* napięcie ujemne nie reprezentuje sygnału logicznego, ale doprowadzenie takiego impulsu do bazy tranzystora w przerzutniku ma taki sam skutek jak doprowadzenie typowego sygnału 1 do drugiego tranzystora tego przerzutnika. Gdy $a = 1$ i $b = 1$, nie powstaje obwód ładowania kondensatora, więc zmiana a nie daje zmian sygnału wyjściowego. Sygnał b skutecznie blokuje układ tylko wówczas, gdy odpowiadające mu napięcie nie jest niższe niż napięcie sygnału a . Fakt ten wymaga niekiedy sztucznego obciążenia źródła sygnału a i bywa powodem wielu niesprawności w układach, w których nie wzięto go pod uwagę. W rozwiązaniu z rys. 2-18c można uniknąć tej wady. Dodatkowe zabezpieczenie przed wpływem zakłóceń uzyskuje się przez poziomowanie napięcia na kondensatorze (również w układzie z rys. 2-17a) za pomocą układu z rys. 2-18d. Odpowiednie naładowanie kondensatora trwa jakiś czas i dlatego istnieje minimalna wartość czasu τ (rys. 2-18b) niezbędna do wygenerowania impulsu wyjściowego. Dodatkowa dioda (rys. 2-18a) skracą czas ładowania.

Opisane układy impulsowe reagują na opadające zbocze impulsu wejściowego. Podobne rozwiązania, reagujące na zbocze narastające, są mniej pewne w działaniu i dlatego bezpieczniej jest — w razie potrzeby — zanegować sygnał wejściowy w celu uzyskania reakcji na zbocze narastające. Wszystkie opisane układy impulsowe pracują prawidłowo tylko wówczas, gdy zbocze impulsu wejściowego jest odpowiednio strome.

Dołączenie do baz tranzystorów układu z rys. 2-15b dwóch biernych elementów impulsowych daje element pamięciowy o bardzo rozbudo-

Rys. 2-19. Przerzutniki dynamiczne: a) schemat podstawowy; b) jego wykres czasowy; c) przerzutnik jk ; d) wykres czasowy przerzutnika jk ; e) przerzutnik rs ; f, g) przerzutnik t i jego wykres czasowy

Rys. 2-20. Przerzutniki synchronizowane: a) przerzutnik SR ; b) przerzutnik JK ; c) przerzutnik T ; d) przerzutnik D

wanych możliwościach sterowania i dlatego chętnie wykorzystywany w praktyce. Ze względu na zależność jego stanu od zmian sygnału na niektórych wejściach, będzie on nazywany *przerzutnikiem dynamicznym* (*sterowanym impulsowo*). Symbol takiego przerzutnika i wykres czasowy opisujący działanie przedstawiono na rys. 2-19a,b. Sterowanie przerzutnika przez wejścia *wz* odbywa się tak jak poprzednio (rys. 2-15), więc dla uproszczenia wpływ tych wejść będzie dalej pomijany.

W praktyce często wykorzystuje się specjalne przypadki połączeń elementu z rys. 2-19a. *Przerzutnik typu jk* (lub po prostu — *przerzutnik jk*) — rys. 2-19c,d — jest wzbudzany opadającym zboczem impulsu na wejściu *j*, zerowany opadającym zboczem impulsu na wejściu *k*, a przy równoczesnej zmianie $1 \rightarrow 0$ na *j* i *k*, wartość *Q* zmienia się na przeciwną (z 1 na 0 albo z 0 na 1). Przy uziemionych wejściach bramkujących (rys. 2-19e) otrzymuje się podobne działanie jak w przerzutniku *jk* (zbocze *s* wzbudza przerzutnik, zbocze *r* — zeruje), ale nie dopuszcza się równoczesnej zmiany $1 \rightarrow 0$ na *r* i *s*, gdyż przerzutnik osiąga wtedy stan przypadkowy. Ze względu na mniejsze znaczenie praktyczne przerzutnika *rs*, specjalny symbol nie będzie wprowadzony.

Zwarcie wejść w przerzutniku *jk* daje *przerzutnik t* (rys. 2-19f,g), w którym opadające zbocze impulsu wejściowego zmienia stan przerzutnika.

W tzw. układach cyfrowych synchronicznych stosuje się przerzutniki, w których sygnały wejściowe nie wpływają bezpośrednio na wartość sygnału wyjściowego *Q*, lecz zmieniają *Q* w chwili, narzuconej przez specjalne urządzenie taktujące (tzw. *zegar*), za pośrednictwem wejścia taktującego *c*. Realizację dynamiczną i symbol *przerzutnika synchronizowanego SR* przedstawiono na rys. 2-20a. Stan *S* i *R* wpływa na wartość *Q* tylko w chwili zmiany $1 \rightarrow 0$ na wejściu *c*. Dla wykluczenia przypadkowości, w tego typu przerzutniku na wejściach *S* i *R* nie może jednocześnie występować 1 (w chwilach zmiany *Q*), a więc musi być $R \cdot S = 0$. Warunek ten nie występuje w *przerzutniku JK* (rys. 2-20b) dzięki bramkowaniu sygnałów wejściowych sygnałami *Q*. Elementy iloczynu w niektórych rozwiązaniach występują między elementami impulsowymi a przerzutnikiem. Połączenie wejść *J* i *K* daje *przerzutnik T*, o symbolu z rys. 2-20c. Gdy $T = 0$, stan *Q* nie ulega zmianie; gdy $T = 1$, stan *Q* zmienia się po każdym impulsie na wejściu *c*. W *przerzutniku D* (rys.

2-20d) wartość sygnału D w chwili, gdy $c = 1$, jest, w momencie zmiany c , przepisana na Q i zapamiętana (do następnej zmiany c z 1 na 0). Może to być uzyskane za pomocą przerzutnika SR (albo JK), przez wprowadzenie sygnału $D = S = \bar{R}$ (albo $D = J = \bar{K}$); inne wersje zostaną przedstawione niżej.

Przeprowadzony przegląd przerzutników pozwala zauważyć, że główną rolę odgrywają tu typy JK i JK, gdyż SR i SR mają węższy zakres działania, a T i T powstają z JK i JK. W praktyce podstawowe znaczenie mają przerzutniki T, JK i D. Ponieważ przerzutnik T można łatwo zbudować z JK, JK lub D — wystarczy poznać budowę przerzutników JK i D. Tablica 2-4 pokazuje, w jaki sposób można z tych dwóch typów utwo-

Tablica 2-4

Realizacja różnych przerzutników za pomocą przerzutników typu JK i D

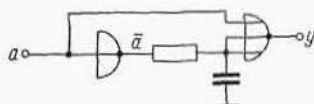
JK	T	D	t

żyć inne ważne przerzutniki. W układach synchronicznych wejście c odgrywa rolę pomocniczą i zwykle nie jest rysowane, natomiast te same przerzutniki synchronizowane można wykorzystać w układach asynchronicznych i wówczas wejście c staje się wejściem t (tabl. 2-4). Obok często tworzonego w ten sposób przerzutnika t , stosowany bywa również wariant mieszany JKt lub jego wersje: Jt i Kt.

Wszystkie opisane typy przerzutników można zbudować z podstawowego przerzutnika dynamicznego (rys. 2-19a). Uzyskuje się w ten sposób element prosty i stosunkowo tani, lecz mało odporny na zakłócenia. Cecha ta wynika z właściwości różniczkujących stosowanych elementów impulsowych; każda niewielka nawet, lecz gwałtowna zmiana napięcia na wejściu elementu daje na wyjściu sygnał, zdolny zmienić stan przerzutnika. W układach przemysłowych, przy silnych zakłóce-

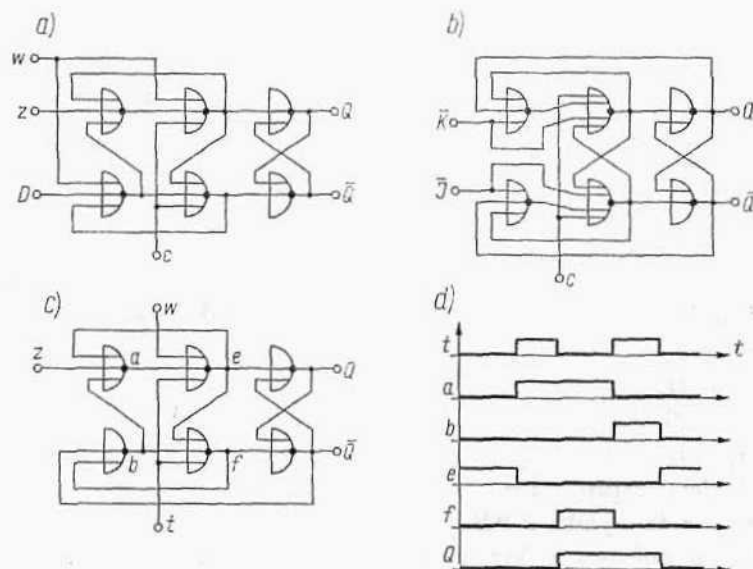
niach impulsowych, stosowanie elementów dynamicznych wymaga więc szczególnie starannego ekranowania, uziemiania itp. W układach o niewielkiej liczbie elementów impulsowych można je realizować w sposób podany na rys. 2-21. Zależność sygnału y od a jest taka jak na rys.

Rys. 2-21. Element impulsowy czynny z pojemnością równoległą

2-17b; dzięki całkującemu charakterowi elementu krótkie zmiany sygnału wejściowego nie są w ogóle wyczuwane, ale koszt tego rozwiązania ogranicza jego szersze stosowanie.

Zależności uzyskiwane między sygnałami wyjściowymi i wejściowymi w przerzutnikach dynamicznych można również osiągnąć bez wykorzystania elementów impulsowych i stromych zboczy, w układach statycz-

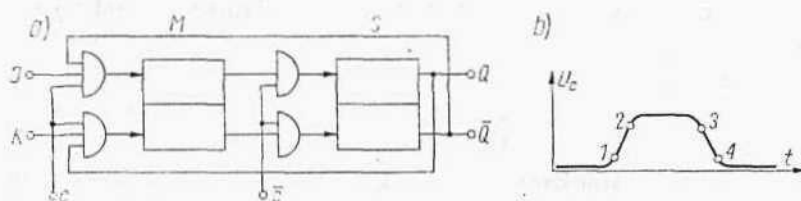

Rys. 2-22. Przerzutniki statyczne: a) typ D; b) typ JK; cd) typ t i jego wykres czasowy

nych, zbudowanych z elementów I, LUB, NIE, NOR, NAND. Takie rozwiązania są złożone i stosunkowo drogie (przy klasycznym montażu), ale duża odporność na zakłócenia i brak kondensatorów sprawiły, że — zwłaszcza w wersjach scalonych — są one powszechnie stosowane.

Przykłady przerzutników statycznych z elementów NOR przedstawiono na rys. 2-22. Przerzutnik t powstał z przerzutnika D (tabl. 2-4), a wykres czasowy pokazuje przebiegi jego sygnałów wewnętrznych, które często można wykorzystać na zewnątrz układu. Na przykład sygnał b kończy się równocześnie z Q , więc może być użyty do wzbudzenia innych przerzutników, zamiast sygnału Q . Odpowiednie przerzutniki z elementów NAND mają identyczną strukturę, lecz nieco inną rolę wejść: reagują po pojawieniu się impulsu c , więc to wejście można oznaczyć przez $\bar{c}$, wejście $\bar{K}$ zachowuje się jak $\bar{J}$, a $\bar{J}$ — jak K .

Bardzo istotną, ze względów praktycznych, cechą opisywanych przerzutników jest możliwość uzyskiwania sumy albo iloczynu sygnałów wejściowych (tego samego typu) wewnątrz przerzutnika, bez dodatkowych elementów, przez zwielokrotnienie wejść. Jeśli np. w rozwiązaniu z rys. 2-22a do NOR'a o wejściu D doprowadzi się dwa sygnały D_1 i D_2 , to będzie to równoważne doprowadzeniu jednego sygnału $D = D_1 + D_2$. Gdy to samo zrobi się w wersji z elementami NAND, działanie będzie takie jak po sygnale $D = D_1 \cdot D_2$. W ten sposób można tworzyć sumy (na NOR'ach) albo iloczyny (na NAND'ach) wszystkich innych sygnałów, jeśli tylko pozwala na to dopuszczalna liczba wejść elementów.

Rys. 2-23. Przerzutnik „Master-Slave”: a) układ podstawowy; b) charakterystyczne punkty przebiegu taktującego

Przerzutniki statyczne z rys. 2-22 działają poprawnie gdy zmieniające stan elementu zboczy impulsu c (lub t) jest odpowiednio strome. Przy wolnych zmianach sygnału różnice między charakterystykami statycznymi poszczególnych elementów układu mogą wywołać niepożądane

reakcje. Wady tej nie mają tzw. *przerzutniki „Master-Slave”* („pan-niewolnik”), o strukturze przedstawionej na rys. 2-23a. Układ zawiera aż dwa proste przerzutniki i odpowiednie bramki. Progi reagowania bramek na różne wartości napięcia taktującego U_c są tak dobrane, że w jednym okresie zmian sygnału c występują cztery charakterystyczne, rozdzielone momenty (rys. 2-23b):

- odcięcie stopnia S od M ,
- wpisanie do M wartości, wynikającej ze stanu Q , J i K ,
- odcięcie stopnia M od wejść,
- przepisanie informacji z M do S .

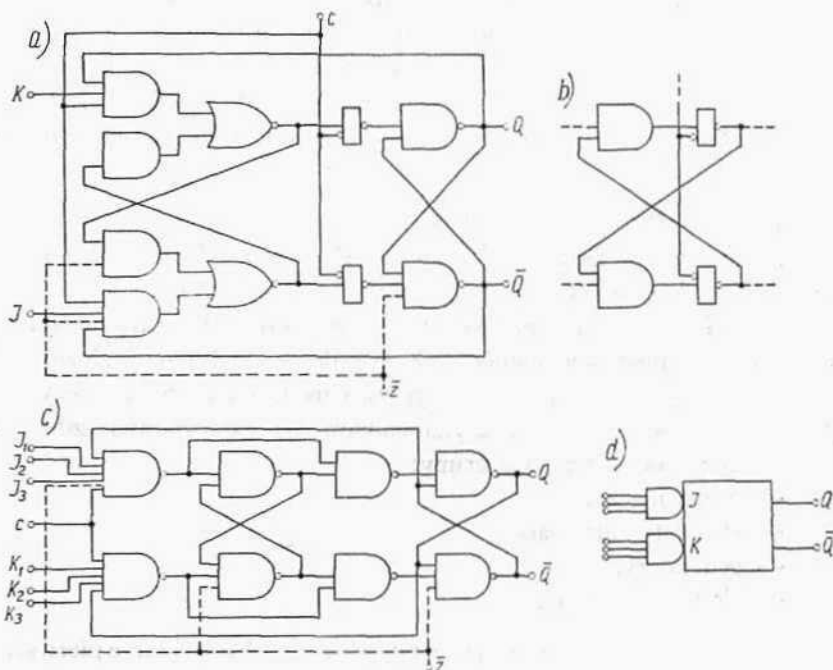
Przy takim działaniu sygnały J i K nigdy nie oddziałują bezpośrednio na Q , a stopień S powtarza stan M i jest mu podporządkowany („niewolnik”). Sygnał taktujący może mieć nawet kształt sinusoidy, natomiast rozbudowa układu w systemach scalonych — gdzie to rozwiązanie jest powszechnie stosowane — nie odgrywa większej roli. Schematy przerzutników MS przedstawiono na rys. 2-24. W pierwszym rozwiązaniu podstawowa struktura jest widoczna zupełnie wyraźnie. Przerzutnik M jest zbudowany z typowych układów suma-iloczyn z negacją (rys. 2-11b), a wejściowe iloczyny są wykorzystywane do bramkowania sygnałów J i K . Rolę bramek pośrednich odgrywają elementy oznaczone prostokątem, realizowane zwykle za pomocą pojedynczego tranzystora (rys. 2-12d), i tworzące funkcje $y = \bar{a} + b = \bar{a}b$. Elementy takie, wraz z następującym po nich połączeniem NAND’ów, stanowią typowy przerzutnik statyczny z rys. 2-16d, z tym że sygnał taktujący wchodzi jako $\bar{c}$, zgodnie z rys. 2-23a. Wpisywanie $Q = 1$ i zerowanie ($Q = 0$) uzyskuje się przez doprowadzenie sygnału 0 do odpowiednich zacisków, które w związku z tym nazwano $\bar{z}$, $\bar{w}$ ¹⁾. Dla uproszczenia rysunku nie pokazano obwodów $\bar{w}$, symetrycznych względem $\bar{z}$.

Zastąpienie środkowych bramek przerzutnikiem bramkowanym z rys. 2-24b przyspiesza działanie układu, na skutek działania sprzężeń zwrotnych. W innej wersji przerzutnika MS stopień S jest rozwiązany podobnie jak M na rys. 2-24a.

W realizacji przedstawionej na rys. 2-24c przerzutniki w obydwu stopniach są zbudowane identycznie, z elementów NAND, i bramkowa-

¹⁾ W nomenklaturze angielskiej: „clear” i „preset”.

nie pierwszego stopnia (wejść) następuje zgodnie z rys. 2-16d i 2-23a. Do bramkowania drugiego stopnia zastosowano tu jednak nie bezpośrednio sygnał $\bar{c}$, lecz utworzone już w pierwszym stopniu funkcje $c\bar{y}\bar{Q}$ oraz $cK\bar{Q}$. Można wykazać, że w okresach, gdy stan c w istotny sposób wpływa na stopień S , funkcje te mają tę samą wartość co $\bar{c}$. Dotyczy to przypadku,

Rys. 2-24. Przerzutniki MS: a) wykonane z różnych elementów; b) wariant układu bramek; c) wykonane z jednakowych elementów; d) oznaczenie przerzutnika o wielokrotnych wejściach

gdy zmiany $\bar{y}$ i K następują przy $c = 0$ (tak zwykle bywa). Jeśli jednak $c = 1$ i zmienia się $\bar{y}$ lub K — przerzutnik reaguje jak na sygnały j i k , tzn. zmienia stan przy opadających zboczach impulsów wejściowych. Układ ten może więc być wykorzystywany jako przerzutnik JK, JKt, jk, jkt, t. Zastąpienie czterech środkowych elementów przerzutnikiem z rys. 2-24b daje bardzo szybki przerzutnik JK (już nie MS).

W tak rozbudowanych przerzutnikach z zasady stosuje się zwielokrotnione wejścia. Symbol przerzutnika z rys. 2-24c przedstawiono na rys. 2-24d.

Opisane realizacje przerzutnika JK nie wyczerpują, oczywiście, wszystkich możliwości, ale podają główne zasady budowy.

Podane wyżej oznaczenia wejść przerzutników nie są oznaczeniami powszechnie przyjętymi, gdyż w tej dziedzinie brak jeszcze ogólnych zasad. W literaturze często spotyka się zamiast w i z — S i R , zamiast j , k — $\mathcal{J}$, K , co utrudnia odczytywanie schematów. Znacznie lepsza jest inna wersja: zamiast w , z — S_d , R_d , zamiast r , s , j , k , t — R , S , $\mathcal{J}$, K , T , zamiast R , S , $\mathcal{J}$, K , T — R_c , S_c , $\mathcal{J}_c$, K_c , T_c , ale i tu indeksy komplikują zapis.

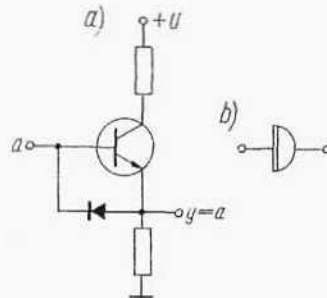
2.3.3. ELEMENTY POMOCNICZE

Produkowane fabrycznie systemy elementów logicznych, obok podstawowych elementów potrzebnych do realizacji funkcji logicznych (elementy kombinacyjne, pamięciowe i impulsowe), zawierają zazwyczaj dodatkowe wyposażenie pomocnicze, przydatne do budowy złożonych układów cyfrowych. Skład tego wyposażenia bywa różny i zależy od przeznaczenia systemu. Dla użytkowników jest najdogodniej, gdy reprezentowane są następujące grupy:

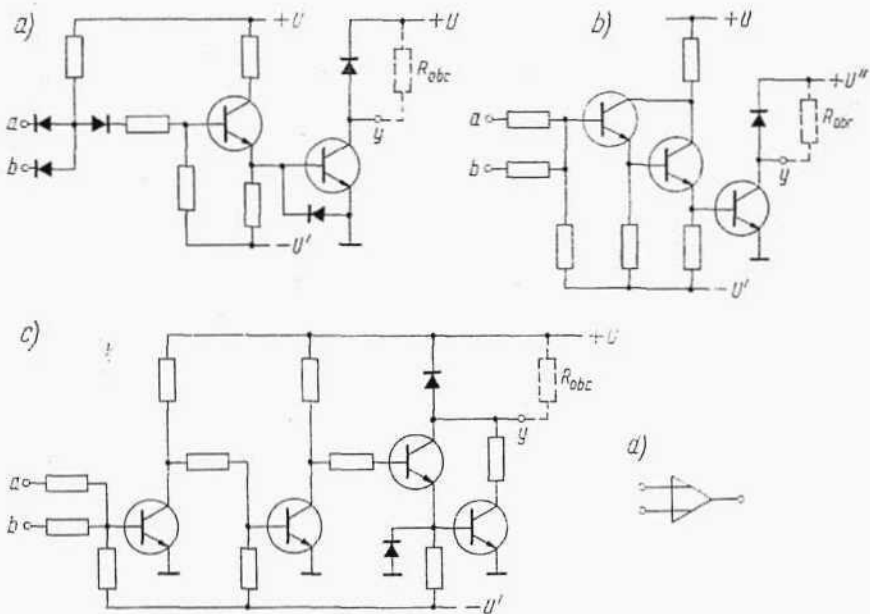
- wzmacniacze,
- elementy formujące,
- generatory,
- elementy czasowe.

Wzmacniacze można podzielić na dwie grupy. Wzmacniacze pierwszej grupy są stosowane wewnątrz układu przełączającego, gdy zachodzi konieczność zwiększenia mocy jakiegoś elementu, sterującego wiele innych. Rolę tę odgrywają zazwyczaj wtórники emiterowe (rys. 2-25), a w systemach scalonych — układy z pięcioma tranzystorami (rys. 2-11a). Do drugiej grupy należą wzmacniacze umożliwiające współpracę układu przełączającego z zewnętrznymi odbiornikami sygnałów, wymagającymi często większej mocy, niż jest w stanie dostarczyć typowy element kombinacyjny, czy nawet wtórnik. Najczęściej spotykanymi obciążeniami są lampki sygnalizacyjne i przekaźniki. We wzmacniaczach tych stosuje się pewne typowe rozwiązania:

- układ jest kilkustopniowy i zawiera od 2 do 4 tranzystorów o różnym poziomie mocy;
- często jest używany układ Darlingtona i wtórnik emiterowy;
- ostatni stopień bywa zasilany z odrębnego źródła, o wyższym

Rys. 2-25. Wtórnik emiterowy: a) schemat; b) symbol

Rys. 2-26. Wzmacniacze: a) typu I, b,c) typu LUB; d) symbol wzmacniacza typu LUB

(zwykle niestabilizowanym) napięciu, dla zwiększenia mocy przy ograniczonym prądzie tranzystora;

— w obwodzie obciążenia występuje dioda, zabezpieczająca tranzystor przed przepięciami w przypadku wyłączania obciążeń o charakterze indukcyjnym (np. przekładników);

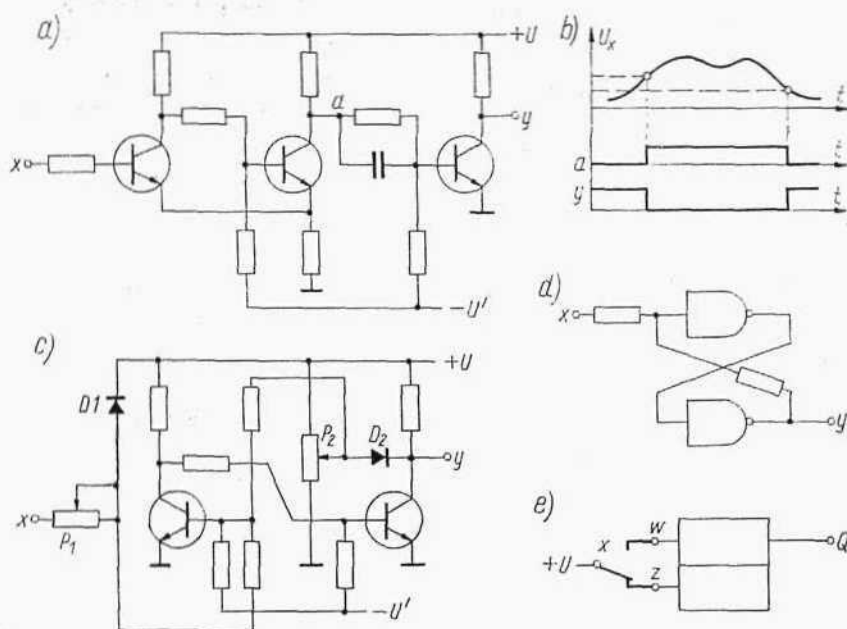
— stopień wejściowy jest wykorzystywany do tworzenia funkcji logicznej I albo LUB, a cały wzmacniacz może tę funkcję negować lub nie.

Kilka typowych układów wzmacniaczy pokazano na rys. 2-26.

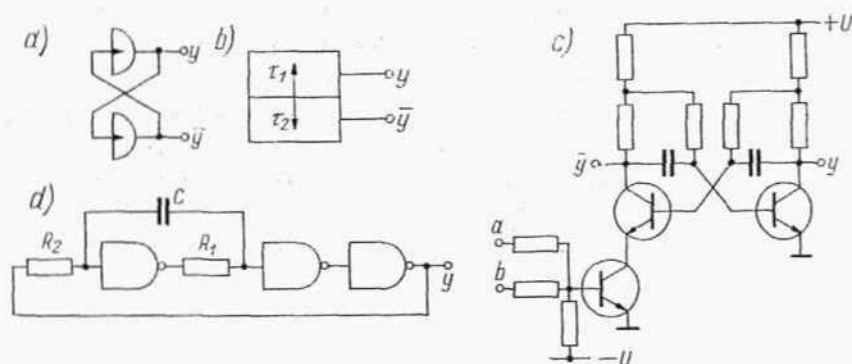
Elementy formujące służą do przystosowania sygnałów wejściowych układu cyfrowego do wymagań elementów tego układu, a więc zamieniają sygnał o dowolnym kształcie i amplitudzie w przebieg prostokątny o dwóch standardowych wartościach, odpowiadających logicznym 0 i 1. Najczęściej do tego celu wykorzystuje się układ Schmitta, który — dla uniknięcia wpływu obciążenia na wartość progu działania — bywa powiększany o dodatkowy wzmacniacz separujący (rys. 2-27a,b). Niekiedy stosuje się też przerzutnik statyczny z rys. 2-15b. Sygnał dodatni o odpowiedniej amplitudzie, doprowadzony do wejścia *w* wpisuje $Q = 1$, a sygnał ujemny — zeruje przerzutnik. Może to być wykorzystane np. do formowania fali prostokątnej z sinusoidy. Jeśli powrót przerzutnika do stanu 0 ma następować w zakresie dodatnich napięć wejściowych, należy układ rozsymetryzować. Praktyczne rozwiązanie pokazano na rys. 2-27c.

Potencjometr P_1 służy do nastawiania progu przerzutu, P_2 — do regulacji szerokości pętli histerezy. Dioda D_1 zabezpiecza tranzystor przez skutkami zbyt wielkich napięć wejściowych. W układach z elementami scalonymi jest stosowana wersja z rys. 2-27d albo układ Schmitta, zbudowany z ekspanderów.

Opisane układy są szczególnie przydatne przy formowaniu sygnałów ciągłych, pochodzących z czujników potencjometrycznych i indukcyjnych, fotodiod itp. Nieco inne problemy powstają, gdy sygnały wejściowe są doprowadzane za pośrednictwem zestyków (przekładników, łączników itp.), które — jak wiadomo — drgają przy zmianie stanu, dając zamiast jednego impulsu — całą serię. Przy formowaniu z takiego przebiegu pojedynczego impulsu można wykorzystać proste filtry *RC* lub układ z pamięcią, pokazany na rys. 2-27e.

Rys. 2-27. Elementy formujące: a) układ Schmitta; b) wykres czasowy; c, d) przerzutniki niesymetryczne; e) formowanie sygnału z zestyków

Rys. 2-28. Generatory: a) układ podstawowy; b) symbol; c) genetaror bramkowy; d) rozwiązanie z układami scalonymi

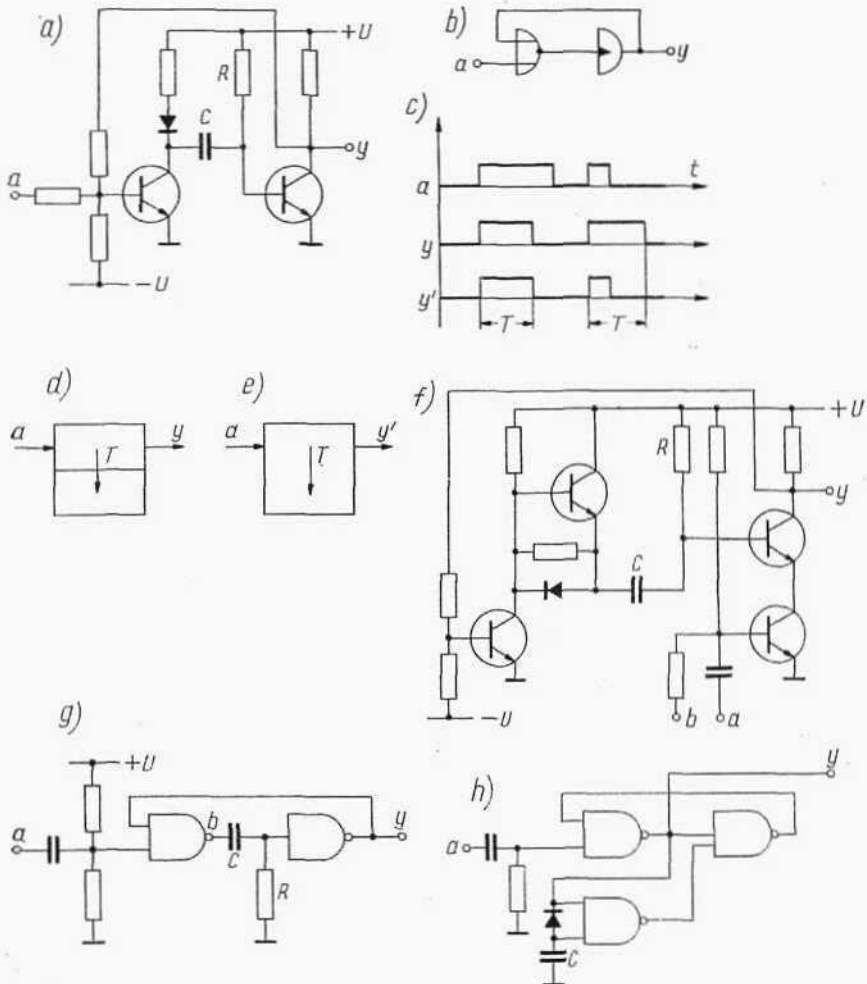
Generatory są potrzebne do wytwarzania sygnałów taktujących układy przełączające synchroniczne oraz sygnałów pomocniczych: do przesuwania, odliczania, przepisywania, odmierzenia czasu itp. Prosty generator (*multiwibrator astabilny*) można zbudować z dwóch elementów impulsowych czynnych (z rys. 2-17), tak jak to przedstawiono na rys. 2-28a. Koniec impulsu z pierwszego elementu wyzwala impuls z drugiego elementu, koniec tego impulsu wyzwala impuls z pierwszego elementu itd. Czasy trwania tych impulsów (τ_1 i τ_2) nie muszą być jednakowe. W układach, gdzie generator buduje się jako odrębny element, zazwyczaj jego schemat nieco się modyfikuje, w celu uzyskania lepszego, bardziej prostokątnego kształtu impulsów. Przerywanie ciągu impulsów z generatora można realizować za pomocą oddzielnego elementu I lub przez rozbudowę układu, jak na rys. 2-28c. Generatory zazwyczaj nie występują jako samodzielne układy scalone, lecz buduje się je na przykład tak jak to pokazano na rys. 2-28d. Wartości R_1 , C mają wpływ na częstotliwość, R_2 — na wypełnienie. Sygnał wyjściowy można łatwo bramkować.

Elementy czasowe są stosowane do realizowania zwłoki w wykonaniu pewnych operacji, nietrwałej pamięci z samokasowaniem, odmierzenia czasu itp. Najczęściej jest to *uniwibrator* (*multiwibrator monostabilny*) o schemacie z rys. 2-29a. Łatwo zauważyć, że układ taki można złożyć z NOR'a i elementu impulsowego (rys. 2-29b). Gdy $a = 0$, pierwszy tranzystor jest odcięty, kondensator naładowany, a drugi tranzystor jest w stanie przewodzenia, więc $y = 0$. Doprowadzenie do wejścia sygnału $a = 1$ powoduje skok napięcia na kolektorze pierwszego tranzystora, przez co zostaje odcięty drugi tranzystor, na czas rozładowania kondensatora przez rezystor R . Dioda zmniejsza wpływ zakłóceń wnoszonych przez zasilanie. Sprzężenie zwrotne sprawia, że proces może być spowodowany nawet krótkim impulsem wejściowym (wyjście y na rys. 2-29c). Przy braku sprzężenia uzyskuje się przebieg nieco odmienny (y') i gorsze zbocze impulsu. Czas trwania impulsu określa się z zależności

$$T \approx 0,7RC$$

Uzyskanie właściwego czasu T jest uwarunkowane uprzednim całkowitym naładowaniem kondensatora, a więc przerwy między impulsami wejściowymi nie mogą być zbyt krótkie. Proces ładowania można

przyspieszyć za pomocą dodatkowego tranzystora, zwierającego rezystancję ładowania. Przedstawiono to na rys. 2-29f, na którym jednocześnie pokazano inny rodzaj wyzwiania uniwibratora — przez układ impulsowy.

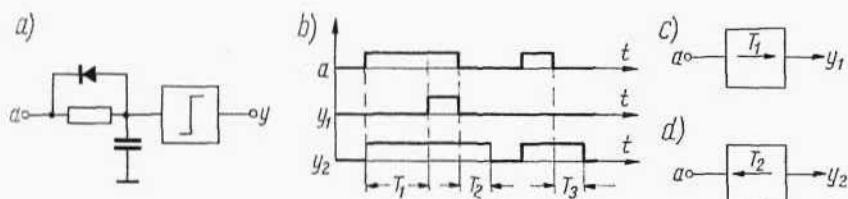

Rys. 2-29. Elementy czasowe: schemat elektryczny (a) i logiczny (b) uni-wibratora; c) jego wykres czasowy; d) oznaczenia elementu ze sprzężeniem; e) bez sprzężenia zwrotnego; g, h) realizacje z układami scalonymi

Wprowadzie sygnał z takiego układu można doprowadzić do bazy tranzystora przewodzącego również w najprostszym układzie z rys. 2-29a, ale dodatkowa bramka tranzystorowa separuje obwód RC od obwodu wejściowego.

W niektórych systemach układów scalonych występuje multiwibrator monostabilny, w innych buduje się go z elementów NAND, np. w układzie z rys. 2-29g. Wykorzystuje się tu czas ładowania kondensatora. W stanie ustalonym $y = 1$, $b = 0$, kondensator jest rozładowany. Skok sygnału wejściowego z 1 na 0 sprawia, że $b = 1$, a ładowanie kondensatora w obwodzie RC jest równoważne doprowadzeniu sygnału 1 do drugiego układu NAND, więc $y = 0$. Po naładowaniu kondensatora powraca stan początkowy; rozładowanie następuje przez rezystor R .

Inny układ przedstawiono na rys. 2-29h. Stan przerzutnika jest tu zmieniany zboczem sygnału a (tak, że $y = 1$) oraz sygnałem wyjściowym dolnego elementu NAND — gdy napięcie na kondensatorze narosnie do odpowiedniej wartości. Sygnał wejściowy a można też doprowadzać bezpośrednio do przerzutnika i wówczas element reaguje na pojawienie się wartości $a = 0$. W tym przypadku powrót do stanu $y = 0$ następuje po czasie T i po pojawieniu się sygnału $a = 1$.

Rys. 2-30. Elementy czasowe z formowaniem impulsu: a) schemat; b) wykresy czasowe; c) oznaczenie elementu opóźniającego przednie zbocze; d) oznaczenie elementu opóźniającego tylne zbocze impulsu wejściowego

Do budowy elementów czasowych można wykorzystać prosty układ RC i dowolny element formujący o określonym, napięciowym progu działania, np. w sposób pokazany na rys. 2-30a. Ładowanie kondensatora opóźnia tu pojawienie się impulsu wyjściowego, stąd przebieg y_1 na rys. 2-30b. W podobny sposób można zrealizować opóźnienie zanikania impulsu (y_2). Tak działające elementy są odpowiednikami przekaźników czasowych z opóźnionym zadziałaniem lub zwalnianiem.

W opisanych układach trudno jest uzyskać czasy większe niż 10 s. Dłuższe opóźnienia wymagają budowy specjalnych, rozbudowanych układów, które rzadko wchodzi w skład systemu elementów logicznych. Odpowiednie układy można też zbudować z poznanych już elementów, przy czym na uwagę zasługują dwie metody:

— zliczanie impulsów generatora małej częstotliwości specjalnym licznikiem; osiągnięcie określonej liczby wyznacza opóźnienie,

— wykrywanie nałożenia się na siebie impulsów z dwóch lub trzech generatorów małych częstotliwości o małym wypełnieniu; wspólny start i różne częstotliwości generatorów umożliwiają uzyskanie dużych opóźnień.

2.3.4. WŁAŚCIWOŚCI EKSPLOATACYJNE

W produkowanych przemysłowo systemach elementów logicznych można wyodrębnić trzy grupy:

A — systemy dla automatyki przemysłowej,

B — systemy dla urządzeń pomiarowych,

C — systemy dla maszyn matematycznych.

Podział jest umowny, a jego granice nie są sztywne, istotna jest jednak wyraźna odmienność wymagań.

W grupie A najważniejsza jest odporność na zakłócenia. Szybkość działania i pobór mocy mają znaczenie drugorzędne.

W grupie C najważniejsza jest szybkość działania, istotne znaczenie mają także: pobór mocy i wymiary elementów.

Grupa B obejmuje systemy, stanowiące kompromis między A a C, z częściową dominacją tej lub innej cechy.

Pod względem technologii wytwarzania produkowane elementy logiczne można również podzielić na trzy grupy:

a — wykonane z oddzielnych elementów dyskretnych: rezystorów, diod itp., włączonych w podstawę montażową, np. płytkę z połączeniami drukowanymi;

b — wykonane w postaci elementów cienkowarstwowych lub grubowarstwowych biernych, zmontowanych we wspólnej obudowie z elementami półprzewodnikowymi dyskretnymi (układy hybrydowe);

c — wykonane w postaci układów scalonych monolitycznych.

Według powszechnego mniemania — przyszłość należy do grupy c, lecz obecnie najbardziej rozpowszechnione systemy c są nastawione zdecydowanie na wymagania typu C i chociaż istnieją układy scalone dla zastosowań typu A — również rozwiązania b są jeszcze w automatyce rozpowszechnione i przydatne.

Istotne różnice w technologii i przeznaczeniu elementów logicznych sprawiają, że charakterystyczne parametry tych elementów zawierają się w bardzo szerokich przedziałach.

Odporność na zakłócenia jest parametrem trudnym do zdefiniowania i określenia. Wiadomo, że zakłócenia impulsowe (prądu zmiennego) znacznie mniej wpływają na element pozbawiony pojemności różniczkujących, działający wolno i o małych rezystancjach wejściowych i wyjściowych. Zakłócenia prądu stałego są eliminowane przez *próg przeciwzakłócenia*. Jest to różnica między minimalnym napięciem otrzymywanym na wyjściu elementu w stanie 1 a minimalnym napięciem, jakie trzeba doprowadzić do wejścia elementu, by było ono odczytane jako 1. Zazwyczaj taką samą wartość ma różnica między maksymalnym napięciem na wyjściu w stanie 0 a maksymalnym dopuszczalnym napięciem wejściowym, oznaczającym 0. Na wartość napięcia progowego ma wpływ kształt charakterystyki statycznej elementu i wartość napięć zasilających; przy większym napięciu zasilającym odpowiednio zwiększają się różnice między napięciami charakterystycznymi.

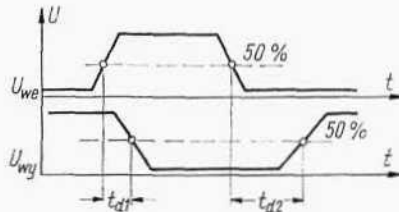
Na przykład elementy grupy Aa o $U_{zas} = 24$ V mają niekiedy próg przeciwzakłócenia $U_p = 6$ V, elementy Bb — przy $U_{zas} = 12$ V — $U_p = 2$ V, natomiast typowe elementy Cc — przy $U_{zas} = 5$ V — $U_p = 1$ V. Układy z diodami Zenera mają stosunkowo duże wartości U_p . Z odpornością na zakłócenia wiąże się wielkość *tolerancji napięć zasilających*. Typową wartością jest tu $\pm 5\%$, ale niektóre elementy Aa mają nawet $\pm 20\%$, a układy scalone c — $\pm 10\%$.

Szybkość działania elementów logicznych jest określona przez maksymalną częstotliwość poprawnej pracy lub średni czas opóźnienia

$$t_d = \frac{t_{d1} + t_{d2}}{2}$$

Czasy t_{d1} i t_{d2} (rys. 2-31) są mierzone przy określonych, często najgorszych, warunkach pracy elementu. W grupie A $t_d = 0,5 \dots 5 \mu s$, w grupie Cc $t_d = 6 \dots 30 ns$.

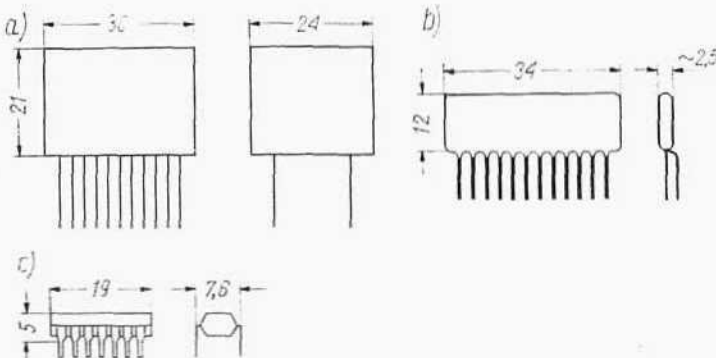
Moc tracona w elementach waha się od $50 \dots 150 mW$ (grupy Aa i Ab) do $1 \dots 20 mW$ (grupa Cc).

Rys. 2-31. Zależności czasowe w elemencie negacji

Liczba wejść podstawowych elementów kombinacyjnych nie przekracza 4 w RTL, a 8 w DTL i TTL.

Obciążalność elementów jest zazwyczaj określana liczbą podstawowych elementów, które można dołączyć do wyjścia (tzw. *wzmocnienie logiczne* lub *współczynnik powielania*). Dla układów RTL typowa wielkość to 4 (rzadziej 6), dla układów DTL i TTL — 10. Odpowiednie wzmacniacze podnoszą tę liczbę do $25 \dots 30$.

Rys. 2-32. Przykłady wymiarów elementów z grup a, b, c (a, b — LOGISTER E-200 k)

Dopuszczalna temperatura pracy elementów grupy A wynosi $-40 \dots +70^{\circ}\text{C}$, grup B, C: $0 \dots +70^{\circ}\text{C}$, a dla zastosowań specjalnych: $-55 \dots +125^{\circ}\text{C}$ (w wykonaniu c). Zakres temperatur magazynowania jest odpowiednio szerszy.

Wymiary elementów najdogodniej jest przedstawić za pośrednictwem ich objętości. Przeciętne wartości to: 15 cm^3 dla wykonania a, 2 cm^3 dla b, $0,5 \text{ cm}^3$ — dla c. Ciężar jest proporcjonalny do tych wartości. Przykładowe wymiary podano na rys. 2-32.

Szczegółowe katalogi podają jeszcze dodatkowe dane: odporność na działanie wilgoci, na wibrację, udary mechaniczne itp.

LITERATURA

1. Bialko M.: Układy mikroelektroniczne. Warszawa 1969, WKiŁ.
2. Hawkins J. K.: Circuits Design of Digital Computers. USA 1968, J. Wiley.
3. Richards R. K.: Electronic Digital Components and Circuits. USA 1967, D. Van Nostrand.
4. Витенберг М. И.: Расчет электромагнитных реле... Москва 1966, Энергия.